

CHRYSTOLOGIA PAWŁA W EGZEGEZIE WSPÓŁCZESNEJ

„Bo nie sądziłem, że trzeba mi coś umieć między wami, jeno Jezusa Chrystusa i to ukrzyżowanego” (1 Kor 2, 2). „A żyję ja, już nie ja, ale żyje we mnie Chrystus” (Gal 2, 20). „Mnie bowiem żyć jest Chrystus, a umrzeć zysk” (Flp 1, 21).

Takie wyznania mają swoją wymowę. Nawet potrącając pewien procent na rzecz retorycznej przesady, właściwej ludziom Wschodu, spodziewać się trzeba, że wyrażają one zupełnie specjalny stosunek do Chrystusa, który dla Autora tych słów stał się treścią życia. Pełnego wyrazu nabierają te zwroty wtedy, gdy uświadomimy sobie osobę Pawła, pisarza, który wyróżnia się poczuciem odpowiedzialności za słowo. Pod piórem Pawła zwroty te wyrażają w pełni to, co oznaczają. Znajduje to odbicie w listach Apostoła, w których treść związana jest jak najściślej z życiowym zadaniem Pawła, z jego posłannictwem, mającym na celu głoszenie Chrystusa całemu światu, a w szczególności poganom. Osoba Chrystusa i Jego dzieło znajdzie w listach św. Pawła obszerne i wielostronne naświetlenie. Nic więc dziwnego, że François Amiot, zajmujący się od wielu lat listami św. Pawła¹, podejmując na prośbę wydawnictwa Éditions du Cerf temat: *Les idées maîtresses de S. Paul*², skupił swą uwagę na nauce o Chrystusie i Jego dziele, czyli zbawieniu. Amiot nie zamierzał stworzyć syntezy Pawłowej chrystologii. Jego cel i ambicje są o wiele skromniejsze. Chce on dać rodzaj przewodnika po listach Apostoła, a opracowuje go tak, że uwypukla, wydobywa na jaw główne tematy listów, ukazuje ich związki i skupia wokół naczelnej idei przyświecającej Pawłowi; a więc — wokół Chrystusa. Naświetla w ten sposób i wyjaśnia czytelnikowi złożoność myśli Pawła, jej głębię i skomplikowany tok rozumowania, na który skarżyły się już pierwsze pokolenia chrześcijan, jak o tym świadczy wyznanie Piotra: „A więc najmilsi, tego oczekując, starajcie się, aby was zastał bez plamy i bez skazy w pokoju, a w nieskwapliwości Pana naszego upatrujcie zbawienie, jak to pod wpływem otrzymanej mądrości pisał do was najmilszy brat nasz Paweł, jak to zresztą czyni we wszystkich listach, w których są pewne myśli trudne do zrozumienia, a które ludzie nieuczenni i niestateczni paczą, podobnie jak i inne pisma na swoją własną zgubę” (2 P 3, 14—16).

¹ Wydał: *L'enseignement de Saint Paul*, Paris 1938. (wyd. 6 ukazało się tamże w r. 1946) oraz: *Saint Paul, Épître aux Galates, Épîtres aux Thessaloniens. Traduction et commentaire*, Paris 1946 (Verbum Salutis, XIV).

² Paris 1959 (Lectio Divina, 24).

Tak pomyślany „przewodnik”, a może raczej „wprowadzenie” do listów Pawła staje się równocześnie — dodajmy to od siebie — nawet bez wyraźnego zamiaru Autora, pewnego rodzaju chrystologią. Amiot nigdzie nie nazywa tak swojej książki, nie zmienia to jednak faktu, że treścią jego pracy jest nauka Pawła o Chrystusie, i że książka jego do tej dziedziny teologii biblijnej należy.

Amiot przedstawia chrystologię Pawła w czterech częściach, których tytuły mówią same za siebie: część I zatytułowana *Le salut par le Christ*, kreśli Boży plan zbawienia, omawia darmość i powszechność zbawienia, jego przygotowanie i oczekiwanie (Adam i grzech pierworodny, Abraham i usprawiedliwienie przez wiarę, Mojżesz i prawo — oto podpunkty 5 rozdziału). Następnie mówi o odkupieniu dokonany przez Chrystusa, czyli o Chrystusie Odkupicielu (Rozdz. 6: *Le Christ auteur du salut, La Rédemption*. I: *Le Christ Préexistant*, II: *Le Christ Incarné et Crucifié*, III: *Le Christ Glorifié*).

Część 2 i 3 pod wspólnym tytułem: *La participation au salut*, mają osobne podtytuły: *Aspect individuel et Aspect collectif*. Tu znalazło się miejsce na przedstawienie takich tematów, jak: *L'homme nouveau, La justification, L'accès à la justification, La foi et le baptême, L'union au Christ, La grâce, Le Saint Esprit, Salut collectif et salut individuel. Le Corps du Christ. L'union au Corps du Christ par L'Eucharistie. L'Eglise, Corps du Christ. Vue complémentaire sur la doctrine du Corps du Christ*.

Końcowa część zatytułowana: *L'achèvement du salut*, mówi o nadziei chrześcijańskiej, o śmierci i sądzie, o zmartwychwstaniu i paruzji; porusza kwestię: *Siècle présent et siècle futur*, oraz omawia chwałę zbawionych pod tytułem *À la gloire de Dieu le Père*.

Amiot połączył chrystologię z eklezjologią i soteriologią, gdyż w myśli Pawła i pierwszych wieków nie rozróżniano ich, jako osobne działy teologii. Grupuje starannie teksty Apostoła wokół zasadniczych tematów, ale nie uwzględnia zupełnie ich chronologicznego następstwa. Czerpie ze wszystkich pism Pawła, także z tych, których autentyczność jest wątpliwa. List do Hebrajczyków i Listy Pasterskie przyjmuje bez dyskusji za Pawłowe. Z punktu widzenia metody są to braki, które mogą prowadzić do nieporozumień. Zwrócił już na to uwagę M. E. Boismard³. Dodajmy od siebie, że braki te pociągają jeszcze inne konsekwencje. Mogą mianowicie wywołać złudzenie, że chrystologiczna myśl Pawła posiadała od początku tę postać, jaką jej nadał systematyk, i że występuje w pismach Apostoła jako wykończona całość. Po wtóre, utrudniają, a nawet uniemożliwiają śledzenie rozwoju myśli Apostoła, co dla właściwego poznania i zrozumienia chrystologii Pawła posiada znaczenie pierwszorzędne.

Tych niedogodności unika metoda, którą między innymi stosuje Lucien Cerfaux w dziele poświęconym chrystologii Pawła wydanym w roku 1951,

³ „Revue Biblique”, 67 (1960) 448—449.

a po raz drugi w roku 1954 w Paryżu, pt. *Le Christ dans la théologie de Saint Paul*, jako 6 tom kolekcji „Lectio Divina”⁴.

Cerfaux uwzględnia zarówno chronologiczne następstwo pism Pawła, jak i problem autentyczności listów. Stawia pytanie, dotyczące źródeł, z których pisarz korzysta. W odniesieniu do chrystologii Pawła zagadnienie to jest niezmiernie ciekawe. Na ogół przyjmuje się zgodnie cztery źródła dla chrystologii Pawła: pierwsze, to objawienie, które Paweł otrzymał podczas wizji Chrystusa Zmartwychwstałego pod Damaszkiem. Na drugim miejscu wymienia się tradycje gminy chrześcijańskiej w Damaszku, Jerozolimie i Antiochii. Potem — osobowość Pawła, jego przygotowanie teologiczne w judaizmie, typ umysłowy itd. Wreszcie potrzeby kościołów, do których Paweł pisał swe listy i którym wyjaśniał poszczególne punkty chrześcijańskiej doktryny.

W ocenie natomiast pierwszeństwa i wpływu poszczególnych źródeł zachodzą między autorami różnice. Jedni kładą nacisk na objawienie pod Damaszkiem i przekaz gmin chrześcijańskich, widząc w nich główne źródła chrystologii Pawła. Cerfaux na przykład sądzi, że Paweł zawdzięcza objawieniu pod Damaszkiem dokładne pojęcie Chrystusowego Bóstwa, że właśnie wtedy, w chwili nawrócenia i jednocześnie powołania została objawiona Pawłowi prawda o Bóstwie Chrystusa i Chrystus jako Syn Boży stał się od tej chwili centralnym punktem Pawłowej myśli religijnej. Na dowód tego przytacza Gal 1, 15, gdzie Paweł pisze wyraźnie, że „Bóg objawił mu swego Syna, żeby głosił Go poganom”. Paweł zalicza objawienie pod Damaszkiem do objawień Chrystusa Zmartwychwstałego i stawia je w 1 Kor 15, 8 na równi z ukazaniem się Chrystusa apostołom po zmartwychwstaniu. Zdaniem Cerfaux Paweł stawia na pierwszym miejscu swoją wizję pod Damaszkiem, gdy mówi, że Bóg objawił mu swego Syna. To jest początek jego wiary i uświadomienia, że Syn Boży nie jest stworzeniem, ale należy do innego porządku, aniżeli stworzenia. Cerfaux kładzie mocny nacisk na wyrażenie „Syn Boży”; podziela zdanie, że Paweł został niejako „zmuszony” do użycia tej formuły dla wyrażenia swojego widzenia, a nawet, że ta formuła została mu bezpośrednio objawiona przez Boga. Bóg objawił Pawłowi, że Jezus jest Synem Bożym i że posiadał to imię. Na potwierdzenie swojego mniemania powołuje się profesor lowański na Łukasza, który wskazuje wyraźnie na związek tytułu „Syn Boży” z nawróceniem Apostoła. W *Dziejach Apostolskich* 9, 20 Łukasz pisze, że bezpośrednio po nawróceniu w Damaszku „Paweł głosił Jezusa, twierdząc, że jest On Synem Bożym”. To musi być echo tego, co w owym momencie uderzyło chrześcijan. Możliwe, że sam Paweł kładł nacisk na swoją inicjatywę w tym względzie, okazując wielką odwagę, gdyż podjął formułę, której treść spowodowała skazanie na śmierć Chrystusa. Apostołowie w swoim nauczaniu unikali tego tytułu. Piotr używał wyrażenia: *pais theou*, bardziej odpowied-

⁴ Ukazało się również tłumaczenie hiszpańskie i angielskie tego dzieła. zob.: *Elenchus Bibliographicus Biblicus*, „Biblica”, 37 (1956) poz. 1561 oraz 40 (1959) poz. 2505. W języku polskim krótką recenzję pierwszego wydania francuskiego napisał Ks. E. Florkowski w „Ruch Bibl. i Liturg.”, 7 (1954) 58—59.

niego w środowisku żydowskim, a Szczepan w wizji przedśmiertnej, w której nie brak analogii z widzeniem Pawła pod Damaszkiem, powiedział: „Syn Człowieczy”.

Również pod Damaszkiem zrozumiał Paweł — według Cerfaux — sens Chrystusowego posłannictwa. Pojął, że Jezus jest zbawieniem dla pogan (Dz 13, 47; 26, 17—23), i wypełnił powołanie sługi, określone przez proroka Izajasza. Zrozumiał również Paweł sens swojego własnego powołania, które nabrało szczególnego znaczenia: Bóg wybrał Pawła, aby w zastępstwie Chrystusa spełniał poselstwo i zaniósł objawienie w świat pogański.

Duże znaczenie przypisuje Cerfaux tradycji pierwotnych gmin chrześcijańskich. Sądzi on, że kontakty Pawła z gminami w Damaszku, Jerozolimie i Antiochii były ściślejsze, niż by się to na pozór zdawało, i z pewnego rodzaju upodobaniem odkrywa twórcze ślady jerozolimskich tradycji, które ukształtowały i bardzo silnie wpłynęły na sformułowania Pawłowe.

Gdy chodzi o osobę Pawła, ciekawe jest pytanie, co Paweł wiedział o Jezusie z Nazaretu w momencie swojego nawrócenia. Jego obecność przy męczeństwie Szczepana wystarczała, by wiedział, że chrześcijanie oddawali cześć Chrystusowi jako uwielbionemu przez Boga i znajdującemu się „w chwale Boga”. Paweł podzielał odrazę Żydów do Chrystusa ukrzyżowanego i prześladował właśnie Kościół za wiarę w Chrystusa Pana (*Seigneur, Kyrios*). Ta wiara odstręczała go od chrześcijaństwa, pociągało go natomiast co innego: jako faryzeusz oczekiwał Paweł zmartwychwstania umarłych. Chrześcijanie przyjmowali za fakt dokonany to, czego Paweł dopiero się spodziewał; to usposabiało go przychylnie do nauki o zmartwychwstaniu Chrystusa.

Na pytanie, w jakim stopniu wpłynął na Pawła judaizm hellenistyczny, czy Apostoł znał dzieła Filona, Księgę Mądrości, czy niektóre pokrewieństwa jego myśli z judaizmem aleksandryjskim można wyjaśnić prostą endosmozą, odpowiada Cerfaux, że wydaje się to mało prawdopodobne. Przyjmuje za prawdopodobne, że Apostoł interesował się przed swoim nawróceniem apokaliptyką. W każdym razie jako chrześcijanin oczekuje przyjścia Chrystusa, w którym widzi preegzystujący byt Boży, odpowiadający w większym lub mniejszym stopniu Synowi Człowieczemu z księgi Henocha lub IV księgi Ezdrasza.

Wpływ filozofii religijnej, jak i religii ówczesnych oraz gnozy wydaje się mu nikły i nieistotny. Myśl świętego Pawła przedłuża linię religii starotestamentowej, takiej, jaką przyjmował ówczesny judaizm.

Potrzeby poszczególnych gmin ujawniły się w szczególności w odniesieniu do dwóch ośrodków: mianowicie gminy w Koryncie oraz gminy efeskiej. Doświadczenia, poczynione w środowisku korynckim i w Efezie wpłynęły na ukształtowanie myśli Pawła w pewnym okresie i na utworzenie pewnych syntez teologicznych, tak charakterystycznych dla niektórych pism Apostoła.

Z wnikliwym uporem śledzi Cerfaux myśl Pawła, badając literacką spuściznę Apostoła w porządku chronologicznym. Wie dobrze, że myśl Pawła

zostanie zawsze skomplikowana, że można ją zgłębiać z różnych punktów widzenia, i stara się odkryć jej rozmaite aspekty, odmiany, przekształcenia, zakładając, że jest to myśl żywa, to znaczy podlegająca rozwojowi i zmianie. Zgodnie z chronologią rozpoczyna od listów do Tesaloniczan, potem analizuje cztery wielkie listy Apostoła, by włączyć się w końcu w listy więzienne. Listy pasterskie, których autentyczność budzi wątpliwości wielu uczonych, zostały wykorzystane tylko w tym celu, aby w miarę możliwości oświetlić poprzednie myśli. Pominięto zupełnie list do Hebrajczyków jako nieautentyczny.

Tak ograniczony materiał źródłowy pozwala odkryć w spuściźnie Pawła następstwo kilku punktów widzenia, pewne myślowe etapy, które zostały uporządkowane w następującej kolejności: W listach do Tesaloniczan, które należą do pierwszego okresu, dominują kwestie związane z paruzją i zmartwychwstaniem, pozostają one jeszcze żywe w pierwszym liście do Koryntian. Są owocem prawie dwudziestoletniego życia Pawła w chrześcijaństwie i służbie apostolskiej i wyrazem teologicznej refleksji dokonanej pod wpływem ścisłych i częstych kontaktów z pierwotną społecznością chrześcijańską. Cztery wielkie listy, które pojawiły się w krótkich odstępach czasu, zaledwie w kilka lat po listach do Tesaloniczan, wprowadzają w chrystologię Pawła nowe elementy i nowy punkt widzenia: dyskusje na temat sprawiedliwości chrześcijańskiej, mądrości Bożej, usprawiedliwienia człowieka, jego uświęcenia i mądrości chrześcijańskiej. Trzeci etap w chrystologii Pawła otwierają listy więzienne, a mianowicie listy do Kolosan i do Efezjan, w których Apostoł rozwija to, co nazwać by można „tajemnicą Chrystusa”.

Cerfaux przypuszcza, że następstwo tych punktów widzenia mogło załżeć od wpływu środowiska korynckiego i efeskiego oraz doświadczeń, jakie Paweł poczynił w ciągu długiego pobytu w tych dwu miastach. Dostrzega też trzy syntezy, które odpowiadają owym punktom widzenia, a następują po sobie i zazębiają się w taki sposób, że synteza późniejsza nie powstrzymuje rozwoju syntez wcześniejszych.

Pierwszemu ośrodkowi zainteresowania, którym jest paruzja i zmartwychwstanie oraz związana z nim ściśle śmierć Chrystusa, odpowiada synteza, która jest w rzeczywistości soteriologią. Motywy soteriologiczne występują zupełnie widocznie i przewijają się poprzez wszystkie listy, ale główny akcent został położony już w pierwszych. Ten etap myśli Pawłowej odzwierciedlają listy do Tesaloniczan i końcowa część pierwszego listu do Koryntian. Temat jest archaiczny, bardzo bliski chrystologii pierwszych gmin, takiej, jaką możemy odtworzyć na podstawie *Dziejów Apostolskich* i ewangelii synoptycznych. W listach do Tesaloniczan skupia się wokół paruzji Chrystusa i Jego zmartwychwstania, a w 1 Kor 15 nacisk spoczywa raczej na zmartwychwstaniu, aniżeli na paruzji. Stosownie do pierwotnego schematu wyznania wiary nie rozróżnia się w tym okresie śmierci i zmartwychwstania. Głównym tematem jest dzieło zbawienia chrześcijanina, którego sprawcą jest Chrystus. Ogólnie mówiąc jest to więc soteriologia, której treścią są główne myśli, zawarte w pierwotnych formułach wiary,

a mianowicie: paruzja Chrystusa, którego Bóg wskrzesił, Chrystus umarł za nasze grzechy i Bóg go wskrzesił. Oczekiwano przyszłego zbawienia i paruzji jako znaku zmartwychwstania wierzących, przy czym zmartwychwstanie Chrystusa pojmowano jako pierwszy akt paruzji. Całe nauczanie skupiało się wokół zmartwychwstania. Cerfaux sądzi, że to właśnie jest charakterystyczne dla soteriologii Pawła na pierwszym etapie rozwoju jego myśli chrystologicznej. Zmartwychwstanie Chrystusa znajduje się całkowicie na pierwszym planie; z jednej strony stanowi preludium paruzji, a z drugiej wprowadza w świat i życie uświęcające siły nadprzyrodzone świata przyszłego. W ten sposób zbawienie staje się nie tylko czymś, co przyjdzie, ale jest już obecne, już się realizuje, a Królestwo Chrystusa urzeczywistnia się w teraźniejszości. Chrystus króluje od teraz i od teraz zbawia. Ta skuteczność zmartwychwstania i śmierci Chrystusa nadaje chrześcijaństwu charakter religii dynamicznej, uświęcającej życie obecne w życiu chrześcijańskim, jak uświęcenie, usprawiedliwienie, mądrość chrześcijańska, życie pod wpływem lub w obecności Chrystusa. Obserwujemy rozwój teologii śmierci odkupieńczej, która już owocuje.

Teologia Pawła przypisuje tak wielką wartość zmartwychwstaniu, że historyczne istnienie Chrystusa przed zmartwychwstaniem zarysowuje się w niej raczej jako przeciwstawienie do stanu chwalebego. Wcielenie ma o tyle tylko znaczenie, o ile sprowadza Chrystusa według ciała na świat, dzięki czemu może On umrzeć, aby zmartwychwstać i dokonać w swoim śmiertelnym ciele dzieła zbawienia. Stosownie do tego stanowiska teologicznego Paweł nie odwołuje się do nauk i cudów Chrystusa. Uderza to szczególnie w porównaniu z ewangelią św. Marka, który widzi objawienie Bóstwa w cudach, i z ewangelią św. Jana, w której Bóstwo Chrystusa przejawia się w nauczaniu.

Drugi etap jest prawdopodobnie ściśle związany z pobytem Apostoła w Koryncie. Paweł formułuje swe myśli w wielkich listach. Wypracowuje inną syntezę, która podejmuje elementy soteriologiczne i „mistyczne” z poprzedniego etapu i przedstawia chrześcijaństwo jako urzeczywistnienie szerokiej ekonomii zbawienia i tajemnicę Bożej Mądrości, której przedmiotem jest dzieło Chrystusa i sam Chrystus. Zmartwychwstanie i śmierć Chrystusa sprowadziły na świat nowy pierwiastek religijny. Tym nowym pierwiastkiem jest moc i hojność Boża, obecna w Chrystusie. W początkach listów do Rzymian i pierwszego listu do Koryntian przedstawia Paweł powołanie chrześcijanina, przeciwstawiając je podstawowym ideom judaizmu i pogaństwa. Zajmuje stanowisko przeciwne żydom i żydującym chrześcijanom. Dzieło Chrystusa położyło koniec ekonomii prawa starotestamentowego. Chrześcijanie należą do nowej ekonomii, w której Chrystus, przyjęty przez wiarę, staje się twórcą chrześcijańskiej sprawiedliwości i świętości. Przeciwno chrześcijanom korynckim, którzy ulegali skłonności do postawienia chrześcijaństwa na równi z filozofią i takimi ruchami religijnymi, jak orfizm i misteria, Paweł występuje z gwałtownym protestem. Uczy, że chrześcijaństwo jest w istocie swojej przyjęciem skuteczności Chrystusa. Jeśli jest w nim

jakiś pierwiastek mądrości, to jest to mądrość Boża, dana przez Ducha, której przedmiotem jest Chrystus i przyszłe dobra, które w Nim chrześcijanie otrzymują. Nowe życie jest skutkiem zmartwychwstania Chrystusa. Paweł rozwija i ciągle na nowo wraca do tematu, że Chrystus jest przede wszystkim Chrystusem duchowym i udziela nam swego własnego życia i świętości. Jest to chrystologia w ściślejszym tego słowa znaczeniu. Nowa jest jednak synteza, a nie poszczególne elementy, które w większości istniały już poprzednio.

Trzeci etap ustala się podczas działalności Pawła w Azji Mniejszej, a zwłaszcza w Efezie, i zawiera syntezę chrystologiczną najbardziej kompletną. Odzwierciedlają ją listy więzienne. Ta synteza koncentruje poprzednie materiały na nowym planie. Ośrodkiem jest tym razem idea tajemnicy. Sposób, w jaki Bóg urzeczywistnił zbawienie, odsłania mądrość, której przedmiotem jest Chrystus. Paweł skupia uwagę głównie na osobie Chrystusa. Tu właśnie jest miejsce na podstawowe problemy chrystologii, które rzucają światło na osobę Chrystusa, a konkretnie na Jego Bóstwo. Cerfaux analizuje hymny do Chrystusa, tak charakterystyczne dla kościołów azjatyckich. Studiuje tematy: Objawienie i poznanie tajemnicy, tak w ich formach literackich, jak i w ujęciu właściwym chrześcijaństwu. Przecież apostołowie, a w szczególności Paweł, objawiali tajemnicę chrześcijańską, której poznanie stanowi istotne dobro chrześcijańskiego życia. Aby wyrazić zawartość tajemnicy, określa Cerfaux stosunki Chrystusa ze światem: Chrystus jednoczy świat, żydów i pogan z jednej strony, oraz świat mocy z drugiej strony i prowadzi wszystko do jedności w Bogu. To dzieło zjednoczenia, które jest powrotem do początkowej jedności, pozwala wniknąć w tajemnicę osoby Chrystusa, obrazu Boga. Bóstwo Chrystusa uwypuklają nazwy i atrybuty, jakimi Paweł obdarza Chrystusa. W ich świetle Bóstwo Chrystusa występuje w całej okazałości. Bez wiary w to Bóstwo domyślnej w eschatologii, soteriologii i w mistyce, rozwój chrystologii Pawła nie miałby ani podstawy, ani racji bytu. W świetle tych atrybutów nabierają pełnego znaczenia określenia „Syn Boży” i „Pan”.

A oto wnioski końcowe, do jakich dochodzi Cerfaux w wyniku swoich badań nad chrystologią Pawła: Zarówno podstawy, jak również istotne środki wyrazu, którymi posługuje się Paweł, a mianowicie: pierwotna tradycja chrześcijańska, formuły starotestamentowe i judaistyczne, wizja Zmartwychwstałego — zostały ustalone od samego początku. Dlatego nie można mówić o prawdziwej ewolucji w chrystologii Pawła. Po wtóre: odnosi się wrażenie, że nie można syntetyzować w ten sam sposób myśli Apostoła na rozmaitych etapach jego działalności. Trzy następujące po sobie etapy, na których powstają syntezy, różnią się całkowicie między sobą. Chrystologia Pawła jest owocem objawienia Bożego. Nie da się jej wytłumaczyć w sposób naturalny, jako przejawu synkretyzmu, który za czasów Pawła panował w religiach całego świata. Paweł zbudował ją na objawieniu Chrystusa, zawartym w wierze pierwotnych gmin i na swoich własnych

objawieniach i natchnieniach. Na tym, co wiedział świadomie i w czym zgadzał się z całym ruchem chrześcijańskim.

Cerfaux nie wdaje się w dyskusję i polemikę z autorami, którzy inaczej niż on interpretują chrystologiczne teksty św. Pawła. Wychodzi to na korzyść przejrzystości jego dzieła i wykładu. Jego sądy są wynikiem gruntownego i rozważnego przemyślenia listów Pawła. Dzięki temu dzieło lowańskiego egzegety może oddać duże usługi przy wykładzie listów Apostoła w seminariach duchownych. Program seminaryjny nie pozwala na przerobienie wszystkich listów; przestudiowanie jednego z nich zapoznaje słuchaczy z myślą Apostoła w tym okresie, w którym pojawił się przerabiany list, przy czym jest to poznanie fragmentaryczne, ograniczone ramami listu. Właściwsze wydaje się omówienie głównych myśli, przewijających się poprzez wszystkie listy Apostoła. Pod tym względem książka Cerfaux może służyć jako wzór właściwego pod względem metodycznym opracowania tematu. Pokazuje bowiem myśl Apostoła w przekroju historycznym, poczynając od jej początku aż do ostatnich faz rozwojowych. Przewaga elementów teologicznych i syntetycznych nad filologicznymi oraz analitycznymi odpowiada też kierunkowi, jaki panuje we współczesnej biblistyce. Studentom zaś teologii umożliwia pełniejsze ujęcie doktryny ksiąg świętych, którą mają w przyszłości przekazywać wiernym.

LA CHRISTOLOGIE DE SAINT PAUL DANS L'EXÉGÈSE CONTEMPORAINE

Dans son article l'auteur s'occupe seulement de deux livres consacrés à la christologie de Saint Paul, parus dernièrement dans la collection „Lectio Divina”. Il s'agit de travail écrit par Fr. Amiot sous le titre: *Les idées maîtresses de Saint Paul*, Paris 1958 et celui de L. Cerfaux, *Le Christ dans la théologie de Saint Paul*, Paris 1951 (2-ème édition Paris 1954). En comparant ces deux oeuvres au point de vue de la méthode de l'exposition exégétique, l'auteur préfère celle de L. Cerfaux, et c'est pourquoi il s'intéresse au travail du célèbre professeur lovanien, d'une manière plus spéciale. En conclusion il recommande la méthode de L. Cerfaux comme très utile et constructive dans l'exposition de la théologie biblique et surtout de la christologie aux Grands Séminaires des Prêtres.